

ΓΙΑ ΤΑ «ΠΕΤΡΙΝΑ ΧΡΟΝΙΑ» ΤΟΥ ΠΑΝΤΕΛΗ ΒΟΥΛΓΑΡΗ

Του Δημήτρη Λεγάκη

Τα «Πέτρινα χρόνια» [...] μας υπενθυμίζουν ότι ο κινηματογράφος μπορεί να αποτελέσει μια βαθιά συγκινητική μαρτυρία, την έκφραση της ταυτότητας ενός ολόκληρου λαού.

Εκπληκτική η ερμηνεία της Θέμιδας Μπαζάκα. [...] Μια σκοτεινή, λεπτή φιγούρα, μια γυναίκα επίμονη με το θάρρος της δικής της γνώμης, αποτελεί τη σύγχρονη εκδοχή της Αντιγόνης και της Ηλέκτρας. Μια παρουσία πέρα για πέρα ελληνική.

– Suzanne Ragondin,
Libération, 4 Σεπτεμβρίου 1985

Εισαγωγή

Το 1980 κυκλοφόρησε η δεύτερη ποιητική συλλογή της Κατερίνας Γώγου (1940–1993) με τον χαρακτηριστικό πολιτικό τίτλο «Ιδιώνυμο». Στην έκδοση ξεχωρίζει το ποίημα «Θα 'ρθει καιρός»: από εκεί οι παρακάτω στίχοι:

Είναι Μαρία –δε θέλω να λέω φέματα– / δύσκολοι καιροί. / Και θα 'ρθουνε κι άλλοι. / Δεν ξέρω –μην περιμένεις κι από μένα πολλά– / τόσα έζησα τόσα έμαθα τόσα λέω / κι απ' όσα διάβασα ένα κρατάω καλά: / «Σημασία έχει να παραμένεις άνθρωπος». / Θα την αλλάξουμε τη ζωή! / Παρ' όλα αυτά Μαρία.

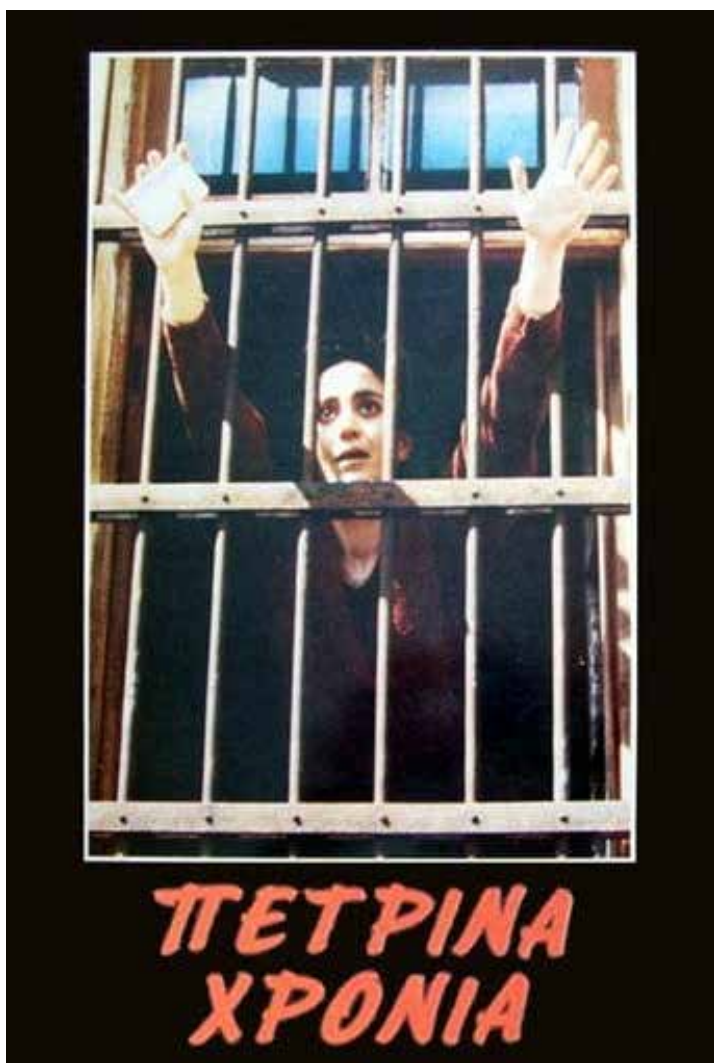
Στην αντιπροτελευταία στροφή του ποιήματος βρίσκεται το κλειδί της αποκωδικοποίησης ολόκληρης της φιλομορφίας του Παντελή Βούλγαρη (γ. 1940): *Σημασία έχει να παραμένεις άνθρωπος*. Ο ουμανισμός του Βούλγαρη δεν είναι ηθοπλαστικός, είναι πολιτικός, δεν είναι χριστιανικός, είναι επαναστατικός. Στο κέντρο δεν βρίσκονται οι ψυχολογικές αγωνίες μικροαστών ηρώων, αλλά το πείσμα απέναντι στις συνθήκες, με κάθε τιμήμα-πίστη στον αγώνα, στο δίκαιο, στον έρωτα, στον άνθρωπο.

Ο Βούλγαρης δεν ιστοριογραφεί, ξεδιπλώνει ανθρώπινες σχέσεις «καθημερινών» ανθρώπων που στην πορεία συντρίβονται στα βράχια της Ιστορίας: τα θραύσματα των οποίων αποτελούν τα μοναδικά δείγματα της άγραφης λαϊκής μας παράδοσης. Η Ιστορία, για τον Βούλγαρη, δεν μετρίεται στις νίκες και στις ήττες των ηρώων της, αλλά στα ανώνυμα πρόσωπα που δεν τους επιτρέπεται ούτε καν να αγαπήσουν, μιας που «αμάρτησαν» όταν τόλμησαν να υποστηρίξουν σθεναρά το δικαίωμα σε μια ελεύθερη ζωή. Όπως αναφέρει ο ίδιος, για τα «Πέτρινα χρόνια»: *Πέρα από την πραγματική πολιτική περιπέτεια –που κανένα μυαλό σεναριογράφου δεν μπορεί να σκεφτεί– πιστεύω πως άξιζε τον κόπο να γυριστεί μια ταινία για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, για μια στάση ζωής και την υποστήριξη αυτής της στάσης (Ο έρωτας των πρώτων πλάνων. / ΕΡΤ, 1997).*

Ιστορία – πλαίσιο εποχής

Η περίοδος που ξεκινά μετά την ήττα του Δημοκρατικού Στρατού στον Εμφύλιο (1949) –και ιδιαίτερα μετά τις κυβερνήσεις Πλαστήρα (1950, 1951) και την επικράτηση του Στρατάρχη Παπάγου στις εκλογές του 1952– και ολοκληρώνεται

το καλοκαίρι του 1974, θα χαρακτηριστεί από έντονη κυβερνητική αστάθεια και τρομοκρατία στην καθημερινή ζωή των πολιτών. Το ιδιώνυμο που είχε εισηγη-

Η αφίσα της ταινίας.

θεί ο Ελευθέριος Βενιζέλος (Ν.4229/1929), καθώς και ο μεταξικός νόμος περί κατασκοπείας (Ν.375/1936), χρησιμοποιήθηκαν ευρέως από τις μεταπολεμικές κυβερνήσεις, ώστε κάθε κομμουνιστική δράση να κρίνεται a priori παράνομη. Οι τόποι εξορίας θεωρήθηκαν «οι Παρθενώνες της συγχρόνου Ελλάδος», οι φυλακές γέμισαν πολιτικούς κρατούμενους και οι δολοφονίες και εκτελέσεις αγωνιστών διαδέχονταν η μία την άλλη. Η Δεξιά και το «Κέντρο» μαζί με το παρακράτος τους, σε συνεργασία με Αγγλους και Αμερικανούς παράγοντες, θεωρούσαν εγκληματίες όλους όσους αμφισβητούσαν την εξουσία τους.

Αγλαες εξαιρέσεις εντοπίζονταν στο Κίνημα του 1-1-4, στον Αντιδικτατορικό Αγώνα (1967–1974) και σε άλλες κοινωνικές αντιστάσεις, απ' όπου προέκυψαν νέες επαναστατικές δυνάμεις που κυριάρχησαν στη μεταπολιτευτική ταξική πάλη. Όμως, παράλληλα με τη δημόσια δράση, λάμβανε χώρα ένας πιο προσωπικός αγώνας, αυτός των «στρωκίων επαναστατών» πίσω από τους τοίχους των φυλακών. Με αυτή την «αντι-ιστορία» θα καταπιαστεί ο Παντελής Βούλγαρης στην ταινία του τα «Πέτρινα χρόνια».

Διανομή ρόλων (αλφαβητικά)

Ανάργυρος, θεός του Μπάμπη και ιδιοκτήτης παντοπωλείου.

Ελένη «Φανή» Υφαντή (Θέμις Μπαζάκα), πρωταγωνίστρια, συντρόφισσα του Μπάμπη.

Ευτυχία Υφαντή (Μαρία Μαρτίκα), αδελφή της Ελένης.

Κλειώ (Ειρήνη Ιγγλέση), συντρόφισσα της Ελένης.

Μανώλης (Τάσος Παλαντζίδης), πελάτης του Ανάργυρου.

Μιχάλης (Ηλίας Κατέβας), πολιτικός σύνδεσμος της Ελένης.

Μπάμπης «Βασίλης» Κιουρτζής (Δημήτρης Καταλειφός), πρωταγωνιστής, σύντροφος της Ελένης.

Ευτυχία Υφαντή

Ελένη Υφαντή

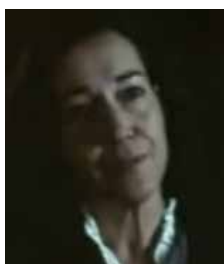
Μπάμπης Κιουρτζής

Ανάργυρος

Μιχάλης

Κλειώ

Μανώλης

Πλοκή

Εκεί που τελειώνει το ιστορικό δράμα του «Θιάσου» (Θ. Αγγελόπουλος, 1975) ξεκινά το ερωτικό δράμα του Βούλγαρη: στις πιο απέλπιδες συνθήκες, στην εποχή της τρομοκρατίας –στα πέτρινα χρόνια της περιόδου '54-'74.

Στο προσκήνιο η σχέση ανάμεσα στην Ελένη (Θέμις Μπαζάκα) και τον Μπάμπη (Δημήτρης Καταλειφός). Αμφότεροι μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΚΕ), τυπώνουν και μοιράζουν παράνομες προκηρύξεις. Το 1954 ο Μπάμπης συλλαμβάνεται. Η Ελένη κατεβαίνει στην Αθήνα και συμμετέχει στον παράνομο πολιτικό αγώνα. Το 1966 ο Μπάμπης αποφυλακίζεται και το ζευγάρι ζει για λίγο τον έρωτά του. Το 1967 η Ελένη, όντας έγκυος, θα συλληφθεί και θα καταδικαστεί –σύμφωνα με το μεταξικό νόμο 375/1936 περί κατασκοπείας (με τον ίδιο νόμο είχε καταδικαστεί και εκτελεστεί ο Νίκος Μπελογιάννης το 1952 και ο Νίκος Πλουμπίδης το 1954)– και θα γεννήσει μέσα στη φυλακή. Ο Μπάμπης θα συλλη-

φθεί το 1970. Οι πρωταγωνιστές θα ενωθούν με τα δεσμά του γάμου μέσα στη φυλακή με κουμπάρο το μονάκριβο γιο τους!

Ενώ η σχέση της Ελένης και του Μπάμπη αποτελεί το βασικό στοιχείο πλοκής, οι δυο τους θα βρεθούν μαζί στην αρχή της ταινίας (1η σκ.) στο χωριό τους στη Θεσσαλία, και στον σταθμό του Πειραιά (45η σκ.) όταν ο Μπάμπης αποφυλακίστηκε, το 1966. Από απόσταση θα συναντηθούν στο κατάρωμα πλοίου που μεταφέρει τους κρατούμενους στις φυλακές της Αίγινας (35η σκ.) και αργότερα πίσω από τα σίδερα της φυλακής σε αντικριστά συγκροτήματα (74η σκ.). Επίσης, στην 88η σκηνή, όταν οι δυο τους παντρεύονται με παπά τον ίδιο τον σκηνοθέτη! Τελικά θα μείνουν οριστικά μαζί το 1974 με την αμνηστία που δόθηκε στους πολιτικούς κρατούμενους.

Ο σκηνοθέτης –στην πρώτη του αλογόκριτη ταινία– αφηγείται την πραγματική ιστορία του Μπάμπη Γκολέμα (1932–2014) και της Ελένης Βούλγαρη (1935–2022), οι οποίοι παρέμειναν μαζί μέχρι να τους χωρίσει ο θάνατος, πάντα πιστοί στις ιδεολογικές αρχές τους και στο Κομμουνιστικό Κόμμα.

Σκηνή 1. Θεσσαλία –1945.

Σκηνή 45 (1:07:30). Σταθμός Πειραιά –1966.

Σκηνή 35 (58:00). Κατάστρωμα πλοίου «Ευτυχία» –1963.

Σκηνή 74 (1:52:40). Επικοινωνία μέσα στη φυλακή –1970.

Ανάλυση

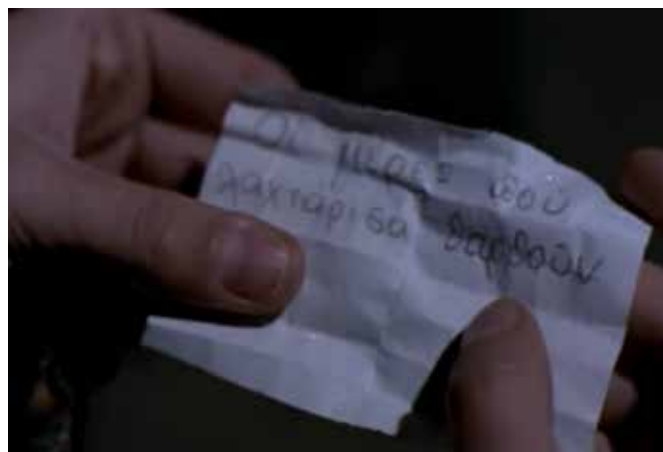
Για την κινηματογραφική απόδοση της πορείας του Μπάμπη και της Ελένης αξίζει να σταθούμε σε ορισμένες σκηνές –πλέον της γνωστότερης που αφορά την επικοινωνία τους πίσω από τα κάγκελα της φυλακής.

Σκηνή 20+* (33:05–37:55). Σύμφωνα με το σενάριο (Αιγόκερως, 1985) βρισκόμαστε στα 1959 (ή 1958;) όπου σε αθηναϊκό κινηματογράφο προβάλλεται μια φαρσοκωμωδία. Το αμέριμνο φιλοθεάμον κοινό ξεκαρδίζεται με τα καμώματα των ηθοποιών. Την ίδια στιγμή μέσα στη σκοτεινή αίθουσα η Ελένη συναντιέται με έναν πολιτικό σύνδεσμο που την πληροφορεί για την κατάσταση του Μπάμπη, ενώ συγχρόνως της μεταφέρει ένα χειρόγραφο σημείωμά του. Ο σκηνοθέτης δεν χαϊδεύει το κοινό, αποφεύγοντας την τακτική ενός αβίαστου λαϊκισμού. Αντίθετα, καταθέτει το πολιτικό του σχόλιο: όταν η πλειοψηφία αρέσκονταν σε άρτους και θεάματα, μια ηρωική επαναστατική μειοψηφία προετοίμαζε το έδαφος για τους

μελλοντικούς αγώνες. Παράλληλα αναγνωρίζει το διττό χαρακτήρα του κινηματογράφου, όταν μέσα σε μια ταινία μνήμης –όπως είναι τα «Πέτρινα χρόνια»– κάνει το πέρασμά της μια ταινία λήθης.

Σκηνή 21 (38:00). Κινηματογράφος –1959.

Σκηνή 5 (17:35) και 35 (58:00). Ηδονικές ορέξεις της εξουσίας.

Σκηνή 5 και 35. Σε πλήρη αντίθεση με τον (ανεκπλήρωτο) αληθινό έρωτα βρίσκονται τα σεξουαλικά τερτίπια των εκπροσώπων του καθεστώτος, που μόνο επί πληρωμής ικανοποιούν τις ζωώδεις ορέξεις τους. Αυτές οι δύο σκηνές έρχονται σε αντίθεση με άλλες δύο που αφορούν το διάλογο ανάμεσα στην Ελένη και τον Μπάμπη, όταν –στην 54η σκηνή– εκείνη του λέει: *Ζήσε Μπάμπη! Τουλάχιστον ένας απ' τους δυο μας. Ημουν δεκαοχτώ· κάναμε έρωτα στα τριάντα και θα βρεθούμε πάλι στα σαράντα, και –στην 91η σκηνή– απευθυνόμενη πάλι στον Μπάμπη: *Όλα τα 'χουμε κάνει βιαστικά! Πόσες ώρες είμαστε μαζί αυτά τα δεκατέσσερα χρόνια; Εβδομήντα ώρες. Εβδομήντα ώρες σε δεκατέσσερα χρόνια! Με ένα παιδί. [...] Πάνω να προσθέσω κι' αυτά τα πέντε λεπτά...**

Σκηνή 55 (1:28:00). Απολογία Ελένης.

Σκηνή 55. Από την απολογία της εγκυμονούσας Ελένης ως θυμηθούμε την κατακλείδα της, αναφορικά με τις εξορίες, φυλακίσεις και εκτελέσεις των μελών της οικογένειάς της: *Αυτό που πιστεύω, δεν το διάβασα πουθενά, δεν είναι στο μυαλό μου. Κυκλοφορεί στο αίμα μου. Είναι το αίμα μου!*

Στο ιδεολογικό απόσταγμα της κατηγορουμένης στηρίζεται όλη η κινηματογραφική προσέγγιση του σκηνοθέτη. Τα «Πέτρινα χρόνια» δεν είναι ούτε μυθοπλασία, ούτε διασκευή γεγονότων, ούτε –από την άλλη– ντοκιμαντέρ. Είναι η πραγματική ζωή του Μπάμπη και της Ελένης, σε όλη τη δραματική της διάσταση (το πραγματικό δράμα ταυτίζεται με το κινηματογραφικό δράμα). Είναι ένα άριστο παράδειγμα κλασικής σκηνοθεσίας και γραμμικής αφήγησης που συγκινεί γιατί αποδίδει με τα κινηματογραφικά μέσα την πραγματικότητα, χωρίς να δημιουργεί μια καινούργια, αλλά επιστρέφοντας σε αυτή. Ο Βούλγαρης –χωρίς ιδεολογικά και σκηνοθετικά τρικ, ηρωοποιητικά και μελοδραματικά στοιχεία αντίστοιχα– στέκεται ταπεινά απέναντι στην αληθινή ιστορία και στην κινηματογραφική μηχανή, κρατώντας για τον εαυτό του το ρόλο του διάυλου επικοινωνίας που αφήνει να κυλήσει το «αίμα» που τις συνδέει.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως τα «Πέτρινα χρόνια» είναι η πλέον ταξική ταινία του Βούλγαρη μιας που στην υπόλοιπη φιλομορφία του –όσο κι αν έκλεινε το μάτι προς τις προοδευτικές δυνάμεις– προσπαθούσε να διατηρήσει πολιτική ίσων αποστάσεων. [Βλ. «Ελευθέριος Βενιζέλος 1910–1927» (1980), αναφορικά με

τη σχέση Βενιζέλου και Κωνσταντίνου, «Ψυχή βαθιά» (2009), αναφορικά με τη σχέση ανάμεσα στα δύο αδέρφια κ.ά.]

Σκηνή 97 (2:17:00). Δωμάτιο –1974.

Κατακλείδα

Τον Ιούλιο του 2013, σε συζήτηση στον προαύλιο χώρο της ΕΡΤ που διαχειρίζονταν οι εργαζόμενοι μετά το κλείσιμό της από την κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας, ο Παντελής Βούλγαρης, σε σχέση με τα «Πέτρινα χρόνια» αναφέρει: Στην ταινία, το τελευταίο πλάνο είναι το πρόσωπο της Ελένης που κοιτάζει κατάματα το κοινό. Στο βλέμμα της γράφονται, όχι μόνο όσα πέρασε η ίδια και ο τόπος, αλλά και τα ερωτήματα για τις ημέρες που έρχονται (βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=ficMo8wdgFQ>). Ο Γιάννης Μπακογιαννόπουλος, σε αντιπαραβολή με την ευθύγραμμη αφήγηση της υπόλοιπης ταινίας, χαρακτηρίζει αυτή τη σκηνή ιδιοφυή, μιας που: *αυτή είναι η σπουδαία, η κρίσιμη συνειδησιακή στιγμή, που προεκτείνει ιλιγγιωδώς την ταινία προς το μέλλον· αυτή είναι η υπέρβαση και ο πολλαπλα-*

σιασμός των τυπικών αφηγηματικών δεδομένων: είναι κριτικός ρεαλισμός (Η Καθημερινή, 8 Σεπτεμβρίου 1985).

Καλή θέαση!

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Στην εξωτερική πρόσοψη του κινηματογράφου διακρίνεται ο τίτλος «Ο Απίθανος» (1970) του Ορέστη Λάσκου (1907–1992) (βλ. <https://wolfstream.tv/gldr2w4zkkk6>). Από την ταινία ακούγεται η φωνή του Κώστα Χατζηχρήστου (1921–2001), του Διονύση Παπαγιαννόπουλου (1912–1984) και του Μίμη Φωτόπουλου (1913–1986). Να θυμίσουμε ότι ο κινηματογράφος «Αστέρια», όπως φαίνεται στην ταινία, πρόκειται είτε για την ομότιτλη αίθουσα που εγκαινιάστηκε στα Ανω Πατήσια, πιθανώς το 1961, είτε για συνώνυμη στη Νέα Ερυθραία· αν και υπήρξαν αρκετές ακόμη αίθουσες στην Αθήνα με την ίδια ονομασία, χωρίς να είναι γνωστή η λειτουργία κάποιας από αυτές πριν από τη δεκαετία του '60.

Ντι-Ντι-Τι

Στη δεύτερη σκηνή ο Μανώλης, στο μαγαζί του Ανάργυρου, έχει παραγγείλει –εκτός των άλλων– Ντι-Ντι-Τι. Το DDT (Dichloro Diphenyl Trichloroethane) ήταν εντομοκτόνο φάρμακο που έστειλαν οι ΗΠΑ στις απειλούμενες με ελονοσία περιοχές. Η Αθήνα ψεκάστηκε από αέρος τον Οκτώβριο του 1947. Οι βλαβερές συνέπειές του για την ανθρώπινη υγεία –που ήρθαν στο φως της δημοσιότητας πολύ αργότερα– ανάγκασαν τις κυβερνήσεις να το αποσύρουν στη δεκαετία του '70.

Το 2009 οι Χειμερινοί Κολυμβητές κυκλοφόρησαν το τραγούδι «Το φάρμακο», οι στίχοι του οποίου αναφέρονται στο DDT (βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=Eayo1oThWeU>).

Soundtrack

Το σύνολο της μουσικής επένδυσης της ταινίας ανέλαβε ο Σταμάτης Σπανουδάκης (γ. 1948), με κλαρινίστα τον Βασίλη Σαλέα (γ. 1958).

Επίσης, στην ταινία ακούγεται το τραγούδι «Στις φάμπρικες της Γερμανίας (Στον Καναδά, στη Βραζιλία)»· σε στίχους του Κώστα Βίρβου (1926–2015) και μουσική του Θόδωρου Δερβενιώτη (1922–2004). Στη φωνή ο αξεπέραστος Στέλιος Καζαντζίδης (1931–2001). Ηχογραφήθηκε το 1961 (βλ. https://www.youtube.com/watch?v=oAoWqM7kzDQ&ab_channel=kazantzidis4you).

Στίχοι που δεν ακούγονται στην ταινία, αλλά στην πραγματικότητα με αυτούς συνόδευαν οι υπόλοιπες πολιτικές κρατούμενες την Ελένη στο γάμο της, προέρχονται από το «Ασμα Ασμάτων» [του Ιάκωβου Καμπανέλλη (1921–2011) με μουσική επένδυση του Μίκη Θεοδωράκη (1925–2021), σε πρώτη εκτέλεση από τη Μαρία Φαραντούρη (γ. 1947), στα 1966].

Τι ωραία που είν' η αγάπη μου / Με το καθημερινό της φόρεμα / Κι ένα χτενάκι στα μαλλιά / Κανείς δεν ήξερε πως είναι τόσο ωραία

ΠΗΓΕΣ

Βιβλιογραφία

Βούλγαρης, Παντελής. *Πέτρινα χρόνια*. / Αθήνα : Αιγόκερως, 1985
Κολώνιας, Μπάμπης (επιμ.). *Παντελής Βούλγαρης*. / Αθήνα : Αιγόκερως, 2002
Συλλογικό. *Ιστορία και πολιτική στο έργο του Παντελή Βούλγαρη*. / Αθήνα : Παπαζήση, 2007

Βίντεο

Κορδούλας, Αγγελος (διεύθ. παρ.) · Κέκας, Πάνος (σκην.). *Ο έρωτας των πρώτων πλάνων: Παντελής Βούλγαρης* / ΕΡΤ ΑΕ, 1997

<https://archive.ert.gr/7259/>

χ.ό. *Ελένη και Χαράλαμπος Γκολέμα*. / 2012

<http://www.memoro.org/gr-gr/testimone.php?ID=3279>

— *Ο Μπάμπης Γκολέμας για τον εγκλεισμό του ως πολιτικός κρατούμενος*. / 2013

<https://www.aeginportal.gr/eidiseis/kathimerina/10939-o-bampis-golemas-gia-ton-egkleismo-tou-os-politikos-kratoymenos-stis-fylakes-aiginas.html>